

IN KATHOLIEKE KRINGEN DOOR HANS RENDERS

Vergruisde zuilen

ANDERE KATHOLIEKEN

Opstellen over Nederlandse katholieken in de twintigste eeuw door Paul Luykx SUN, 336 p., f 49,50

DE VERZUIILING VOORBIJ

Godsdienst, stand en natie in de lange negentiende eeuw door J.C.H. Blom en J. Talsma (red.) Het Spinhuis, 330 p., f 45,-

Nederlanders zijn er altijd een beetje trots op als ze iets hebben dat in andere landen niet bestaat. Of het nu om drop, gezelligheid, verzuiling of andere weinig verheffende verschijnselen gaat. Tot vervelens toe moeten we horen dat ze er in Duitsland of Engeland geen goed woord voor hebben en dat *gemütlích* iets anders betekent dan gezellig. Met verzuiling ligt het nog ingewikkelder. In Frankrijk bestaat het domweg niet. Daar wordt religie in het algemeen beleden waar zij hoort: in kerk, moskee of synagoge en thuis. Er zijn heus wel buitenlanden waar het verschijnsel zich voordeed, maar nooit in zo'n sterke mate als in Nederland. Je zult niet makkelijk een land vinden waar zelfs de woningbouwverenigingen nog steeds naar zuilen zijn georganiseerd.

De verzuiling van Nederland vierde hoogtij tussen de afschaffing van het dagbladzegel in 1869 tot aan de beruchte Nacht van Schmelzer een eeuw later. Wie niet tot de protestantse, katholieke of socialistische zuil behoorde, werd door historici in de 'neutrale' zuil gestopt. In studies over de geschiedenis van film, pers, kinderopvoeding, onderwijs, ja over wat eigenlijk niet, wordt steevast uitgegaan van het verzuilingsstelsel. De laatste jaren zijn een paar overtuigende tegengeluiden te horen. Onder meer uit het onderzoek dat vanaf 1980 aan de Universiteit van Amsterdam op initiatief van Hans Blom gedaan wordt naar verzuilingsprocessen op lokaal niveau. Het zal niet verbazen dat in een afsluitende artikelenbundel heel wat argumenten aangedragen worden die de twijfel aan de verzuiling in Harderwijk, Hoorn, Naaldwijk, Tiel, Woerden en Winschoten van argumenten voorziet. De acht artikelen van jonge onderzoe-

kers, veelal samenvattingen van proefschriften, zijn zo divers en wisselend van kwaliteit dat moeilijk van een conclusie is te spreken. Blom maskeert dit euvel in een nawoord met zijn constatering dat de term verzuiling toch maar niet afgeschaft moet worden omdat het een bruikbare metafoor is voor een gecompliceerde werkelijkheid.

Een historicus die niets met het project van Blom te maken heeft, maar ook al twintig jaar naar argumenten zoekt om de heersende opvattingen over verzuiling onderuit te halen, is Paul Luykx. In een prikkelend boek met de niet zo wervende titel *Andere katholieken* probeert hij aan te tonen dat zelfs binnen de toch zo strak georganiseerde katholieke zuil zich altijd al veel dissidenten bevonden. In zijn voorwoord beweert Luykx dat in het verleden al te makkelijk de nadruk is gelegd op eenheid, verbondenheid en volgzzaamheid van het katholieke volksdeel. Er zijn voorbeelden te over die erop wijzen dat de katholieke elite vanaf het begin van de twintigste eeuw de grootste moeite had haar achterban in de verzuilde organisaties te houden. Natuurlijk is het belangrijk te weten dat tot in de jaren vijftig de meeste katholieken op politieke partijen stemden die hen door middel van encyclieken en mandementen waren voorgeschreven, maar dat een kleine twintig procent hiervan afweek, wijst op de grote verscheidenheid in katholieke kring. En Luykx laat er geen misverstand over bestaan dat het zogenaamde 'dissidentisme' binnen de zuil als niet- of zelfs als antikatholiek werd afgedaan. Voor katholieken die in de jaren dertig hun geloof met het fascisme wilden verbinden was aanmerkelijk meer begrip dan voor geloofsgenoten die neigden naar linkse opvattingen. Het in 1925 opgerichte literaire tijdschrift *De Gemeenschap*, met leidsmannen als Anton van Duinkerken en Jan Engelman, probeerde op systematische wijze moderne kunst, toen bijna per definitie geen katholieke kunst, bij hun katholieke abonnees te brengen. Maar in de bestaande studies over dit opmerkelijke blad lees je maar weinig over het aandeel van de niet-katholieken: S. van Ravesteijn, H. Marsman, A. den Doollaard. Dwars tegen de heersende katholieke opinie in schaarde *De Gemeenschap*

zich aan (linkse) republikeinse zijde en stelde Franco's 'kruistocht voor het geloof' aan de kaak.

Het dissidentisme bleef niet beperkt tot intellectuelen en kunstenaars. Katholieke jongeren gaven er de voorkeur aan te sporten in 'neutraal verband', de fanatieke inzet van 'voetbalkapelaans' kon daar weinig aan veranderen en ook het volks- en reidansen wilde zich maar niet in een zuil laten dwingen. Als een dansclub zich al liet gelijkschakelen met de bisschoppelijke leer, dan liepen de leden weg om zich te buiten te gaan aan het door de clerus zo verfoede foxtrotten en tangoën. En het kon nog veel erger. Aloude praktijken van de coitus interruptus en periodieke onthouding namen tegen de wil van het episcopaat hand over hand toe en de verderfelijke neomalthusianse gewoonte om voorbehoedmiddelen te gebruiken is ook al niet aan de katholieken voorbij gegaan. De paus vecht daar tot op de huidige dag nog tegen. Ook in de andere zuilen bevonden zich dissidenten, in totaal had de helft van alle Nederlanders rond 1930 weinig of niets met een zuil te maken.

De zuilenstormers zaten overal. Zo was daar rond 1925 de katholieke notaris Luykx (familie?) uit Hilversum die zich beijverde voor een algemene, nationale omroep. Hij heeft nog bijna de oprichting van de KRO weten te verhinderen. Hij kreeg zelfs bijval van katholieken. Deze voorstanders van neutrale radio werden door conservatieve geloofsgenoten agenten van de vrijmetselarij genoemd en antipapistische samenzweerders.

Het belasteren van dissidenten hoorde tot de strategie van katholieke *spin doctors*, zoals ook weer blijkt uit de verwickelingen rondom het Comité van Waakzaamheid. Nadat de NSB in 1935 acht procent van de stemmen had behaald, beraamden tegenstanders allerlei plannen om het bruine gevaar in te dammen. Met de oprichting van het Comité van Waakzaamheid werd een front van intellectuelen gecreëerd dat zich ten

Vierbondentournooi voor 1940

doel stelde de geestelijke vrijheid te verdedigen tegen het nationaal-socialisme. Ook al hebben Loe de Jong, Jan Romein en Annie Romein-Verschoor bij herhaling beweerd dat het initiatief tot oprichting van dit comité bij Jan Romein lag, inmiddels is duidelijk geworden dat die eer E. du Perron toekomt. Met name het echtpaar Romein heeft het willen doen voorkomen dat Waakzaamheid een communistisch initiatief was. Luykx wijdt een hoofdstuk aan Waakzaamheid, op basis van vooral katholieke archieven. Bij de oprichting in het voorjaar van 1936, schrijft hij, traden zes prominente katholieken toe: Anton van Duinkerken, Jan Engelman, Gerard Brom, J. Hoogveld, Titus Brandsma en de Limburgse priester H. Poels. Zo exclusief communistisch was het comité dus niet. Toch ontstond bij katholieke hoogwaardigheidsbekleders paniek over het aandeel van geloofsgenoten. Luykx heeft een prachtige brief opgeduikeld waarin iemand van de Rooms-Katholieke Staatspartij de leden van Waakzaamheid onder de loep nam: 'Men treft onder de namen aan die van den nihilist Dr. Menno ter Braak; die van C. van Emde Boas en B. Premsele (...), die van pornograaf S. Vestdijk.' Zo ging dat nog even door en dat er zo weinig communisten tussen zaten werd, hoe spitsvondig!, als pure tactiek uitgelegd. Met andere woorden: de katholieke leden lieten zich volgens dit schrijven voor een communistisch karretje spannen. De zes waren ervan overtuigd dat dit niet het geval was, maar ze toonden zich gehoorzaam en verlieten Waakzaamheid. Pikant is wel dat Van Duinkerken bleef benadrukken dat Waakzaamheid geen communistische organisatie was en dat het bestempelen van elke bestrijder van het nationaal-socialisme tot communist tot 'de gebruikelijke tactiek der NSB' hoorde... en ook van de Rooms-Katholieke Staatspartij, zo kan daaraan toegevoegd worden. Deze

vaststelling komt aardig in de buurt van een observatie van Luykx: hij vergelijkt de strategie van de katholieke elite om de achterban in een zuil te dwingen met de organisatie van totalitaire staten.

Je kunt de tegenstellingen binnen de katholieke zuil bloot leggen door wat Luykx noemt 'de biografische invalshoek'. Aan de hand van dagboeken van Gerard Brom laat hij zien dat individuele katholieken moeite hadden met regels die door pastoor of bisschop werden opgelegd. Als Brom verliefd wordt op een protestants meisje, brengt hem dat bijna tot zelfmoord. Uiteindelijk realiseert hij zich dat hij zelf ook geen 'onkatholieke vrouw' wil, gelukkig bekeert ze zich en kunnen ze alsnog trouwen. Brom ergerde zich omdat hij als hoogleraar in Nijmegen geen contact met niet-katholieke vakgenoten mocht onderhouden. Het tegenspreken van een katholiek politicus werd bestraft met de toewijzing van een censor, alles onder het mom van de katholieke emancipatie. Er lijkt veel voor te zeggen om de typering van de politicoloog Siep Stuurman over de geresatureerde zuilen van het naoorlogse Nederland ook van toepassing te verklaren op de vooroorlogse periode: 'Een gigantische poging te doen alsof er niets aan de hand was.'

Zelfs 'voetbalkapelaans' kregen de jongeren niet aan katholiek sporten